

**Eckhardt Sándor történetírásának vizsgálata a
szellemtörténet kontextusában**

*Szakaszok a szintézisteremtés felé és A francia
szellem*

(jelige: Szellemírtó)

Tartalomjegyzék

Előszó.....	3
1. Bevezetés.....	4
2. A szellemtörténet	6
2.1. A szellemtörténet megközelítésének nehézségei.....	6
2.2. A szellemtörténet értelmezése	7
2.3. A hazai szellemtörténet terei	8
2.4. Eckhardt Sándor és a Minerva folyóirat.....	10
2.5. A szellemtörténet rozsdás üstje: Eckhardt Sándor forradalomértelmezése	13
3. A pozitivizmus végleges elutasítása: a Pintér-Eckhardt polémia.....	15
3.1. A polémia kontextusai.....	16
3.2. A meghaladott irányzat.....	17
3.3. A vita értékelése, konklúziók.....	19
4. A szintézisteremtés: <i>A francia szellem</i>	20
4.1. <i>A francia szellem</i> előzményei.....	20
4.2. A francia szellem eszmeköre: a Roland-énektől a francia forradalom hármas jelszáváig.....	21
4.3. A szintézis értékelése a szellemtörténet kontextusában	25
5. A szintézisteremtésig vezető út összegzése.....	28
6. Kitekintés: történetírás Balassi Bálintról.....	28
6.1. A fordulat és az életmű kerete.....	29
6.2. A Balassi monográfiák: Balassi Bálint, Az ismeretlen Balassi Bálint, Az Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből.....	30
7. Összegzés	31
8. Bibliográfia.....	33

Előszó

„(...) csak az én pozitivista eszem itt ott megütöközt rajta!”¹

A fenti sor Eckhardt Sándor egy, a Zolnai Bélának címzett levelében olvasható. Meglátásom szerint rendkívül figyelemre méltó, hogy a magyar szellemtörténet egyik meghatározó reprezentánsa ilyen módon hivatkozik magára, úgy, hogy személyéhez köthető a hazai szellemtörténet egyik - ha nem a legnagyobb - szintézise *A francia szellem*.

Eckhardtra számos minőségben lehetne hivatkozni. Ugyan a tudós munkássága többet érdemel, mint a következő oldalak, de jelen dolgozat mégis egy hosszú, elágazásokkal terhelt út bemutatására korlátozódik. Ez pedig nem más, mint *A francia szellem* című összefoglalás genezise, azaz a szintézisteremtésig vezető út feltárása kezdve a „pozitivista észtől.”

¹ Eckhardt Sándor és Zolnai Béla levelezése: MTAKK Ms. 4123/106.

1. Bevezetés

Eckhardt Sándor szellemtörténeti működésével több mint három éve foglalkozom és már a szakdolgozatomban² is Eckhardt elágazásokkal terhelt írói teljesítményét vizsgáltam. Az Eckhardt-kutatás során találkoztam az Előszóban feltüntetett levéllel, amelyet számos szempontból fontosnak tartok. Egyrészt érdekes lehet, hogy egy abszolút szellemtörténészként hivatkozott történész miért tekint magára pozitivistaként. Másrészt fontosnak tartom azt is megnevezni, hogy a levelet egy olyan kortársának írta, aki nemcsak szellemi partnere volt, de bizonyos értelemben „szellemtörténeti” tanítója is. Ugyanakkor meg kell említenem, hogy a szóban forgó levél Eckhardt „fiatal” éveiből való, hiszen a 20-as évek legelején keletkezett. Ekkor még Eckhardt csupán egyetlen munkájával élt a köztudatban, de már az is szellemtörténet jegyeit hordozta.

A fenti összefüggések kontextusában, arra keresem a választ, hogy Eckhardt, miképpen jutott el a nagyvolumenű összefoglalásának megteremtéséig. Másképpen fogalmazva azt kívánom vizsgálni, hogy egy magát pozitivistának elkönyvelő tudós hogyan utasította el véglegesen a korábbi irányzatát és miképpen lett a szellemtörténet egyik szintézisének megteremtője, amelyet a historiográfiai irányzat kontextusában az életmű csúcsaként kívánok ismertetni.

A célkitűzések megválaszolására talán Eckhardt Sándor szellemi működése adhat választ, amelyeket korszakokra bontva kívánok vizsgálni. Az első korszak vizsgálata feltételezéseim szerint, szorosan összefonódik a magyar szellemtörténet kibontakozásával, illetve annak reprezentatív folyóiratával. Ebből kifolyólag célszerű lehet Eckhardtot ennek kontextusában elhelyezni, amelynek tágabb keretét jelenti a szellemtörténet interpretálása is. Továbbá az is kérdéses lehet, hogy ki és milyen minőségben hatott Eckhardt történelemszemléletére kijelölve a szintézisteremtésig vezető utat, illetve a pozitívizmus megtagadását. A pozitívizmus elutasítására vélhetőleg a Pintér-Eckhardt polémia fog választ adni, amelynek jelentőségét egy külön fejezetben kívánom tárgyalni. Szintén külön egységet képez a nagy szintézis, amelyet a szellemtörténet jegyében kívánok bemutatni.

Ezt a meglehetősen hosszú utat a primer források és a recens szakirodalmak által kívánom feltárni. Ugyanakkor itt kívánom megjegyezni, hogy Eckhardt Sándor történetírói teljesítményéről és szellemtörténeti munkásságáról meg nem készült monografikus

összefoglalás, de tanulmányokkal sem nagyon számolhatunk leszámítva Miskolczy Ambrus kismonográfiáiban szereplő munkáit.³

Ezzel ellentétben a szellemtörténetről számos tanulmány és összefoglalás készült, sőt még olyan vonatkozásban is, amikor a korábbi irányzatok különbségeire mutattak rá az egyes kutatók.⁴ Az én dolgozatom tétje nem is ebben áll, hiszen nem az irányzat elemzésére és más történetírói hagyománnyal való összevetésére vállalkozom. Jelen kutatásom abban nívum, hogy bemutatja Eckhardt Sándor szintézisteremtésének egyes állomásait, *A francia szellem* című összefoglalás genezisé, kiemelve Eckhardt történetírói fejlődését. Ennek rekonstruálásához pedig elengedhetetlen a primer és szekunder források bemutatása is. A felhasznált forrásbázis bizonyos része az MTA levéltárából származik, míg a további forrásanyagok az Eckhardt-család tulajdonából valók⁵. A primer források által elsősorban Eckhardt Sándor nexusai vizsgálhatóak, amelyek feltételezéseim szerint kijelölik azt a szellemi kört, amelyek a szintézis értelmezéséhez megkerülhetetlenek.

A professzor munkáira vonatkozóan a szekunder források rendkívül szerteágazóak. Meglátásom szerint ez azzal hozható összefüggésbe, hogy Eckhardt munkásságának csak bizonyos elágazásait értelmezték, de nem az életművet komplexen és kiváltképpen nem a szellemtörténet kontextusában. Ezért lehet, hogy Eckhardtot a különböző szakirodalmakban nevezik nyelvészként, irodalmárként, szótárkészítőként, történészként is. Ugyanakkor ezek a működési területek nem fedik le azt a hatalmas életművet, amit a professzor hátrahagyott. Jelen vállalkozás kereteit is meghaladná a holisztikus látószög, de feltételezem, hogy az életmű markáns részét lefedi a szintézisteremtésig vezető út, valamint, hogy rávilágít Eckhardtnak a szellemtörténet keretei közt értett szellemi nagyságára.

³MISKOLCZY AMBRUS: A múlt megszeliődése. *Eszmetörténet és historiográfia határán*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2014.

MISKOLCZY AMBRUS: Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001.

⁴ Az irodalomtörténet felől közelítették meg a kérdést például Kulcsár Szabó Ernő és Imre László. A történelem felől közelített Erős Vilmos, Romsics Ignác és újabban Szijártó M. István.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A megértés fordulatai a modernség küszöbén, pozitívizmus és szellemtörténet. in: ua.: Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2000., KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Az egyéniség az olvasás horizontváltásában. *Vonások Barta János szellemi "arcképéről"*. in: Alföld, 1998. 49.évf. 6. szám., KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A fordulat jele. *Pozitívizmus és szellemtörténet*. in: Literatura, MTA Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1990. 16. évf. 1. szám, IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei. *Barta János pályája és a szellemtörténet*. Pannónia Könyvek. Pécs, 2011., ERŐS VILMOS: Modern historiográfia: *Az újkori történetírás egy története*. Ráció Kiadó. Budapest, 2015. ROMSICS IGNÁC: Clio bővületében. *Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó. Budapest, 2011. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A történelem diskurzusa. *Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Ráció Kiadó. Budapest, 2021.

⁵ Meg kell jegyeznem, hogy Eckhardt Sándor tollából nagyon kevés levél maradt fent a második világháború előtti évekből, amely okairól a 6. ill. a 6.1. fejezetben lesz szó. Az 1945 előtti levelek zömmel nem szakmai értekezések, inkább családi, baráti levélváltások leszámítva azokat, amelyeket a dolgozatban felhasználok.

Ennek az útnak az első állomása a szellemtörténet interpretációja, amely egyben kijelöli dolgozatom legtágabb kontextusát.

2. A szellemtörténet

A szellemtörténetről - ahogy a fentiekben már utaltam rá- számos munka született. Ugyanakkor a dolgozatban elsősorban nem az irányzat történeti kontextusát kívánom feltárni, hanem kijelölni azt a keretet, amelyben értelmezhető Eckhardt Sándor történetírói működése és szintézisének genezise, valamint maga *A francia szellem*. Ehhez először a szellemtörténet megközelítési lehetőségeiről kell szólni, illetve értelmezni, hogy mit tekint a történetírás szellemtörténetnek. Ezenfelül szót ejtek arról is, hogy a korábbi irányzathoz képest miben és mennyire más a szellemtörténet.

2.1. A szellemtörténet megközelítésének nehézségei

A szellemtörténet kérdése rendkívül komplex és több tényezőből áll. Egyrészt, mert az irányzatok fogalmi rendszerezése nem egységes, másrészt, mert nehéz egyértelműen választ adni arra, hogy kik tekinthetők az irányzat konkrét képviselőinek. Sőt, még az irányzatok tudományos használatában is találunk bizonyos fokú eltéréseket.⁶

További nehézséget okoz, hogy a szellemtörténet megítélése koronként szintén problematikus. A második világháború után a szellemtörténet reakciós irányzatnak számított, reprezentánsai vagy fizikailag semmisültek meg, vagy belső emigrációba vonultak, esetleg passzív ellenállást folytattak, ahogy tett Eckhardt Sándor is.⁷ A későbbi években továbbra is megbélyegezték, bizonyos értelemben „démonizált” irányzatnak tekintették a szellemtörténetet. Erről főleg Szigeti József és Bolgár Elek írásai a látleletek, akik a szellemtörténetet reakciós irányzatnak minősítették. A századforduló utáni években továbbra is tartózkodtak a szellemtörténet interpretálásától, főleg politikai okok miatt, majd a 80-as évektől kezdték el újraértékelni az irányzatot az új historiográfiai koncepciók előzményeként.⁸

⁶ ERŐS VILMOS: A szellemtörténet. in: Valóság, 2008. 51. évf. 5. szám 20—21.

⁷ IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet választásai, feltételei és következményei: *Barta János pályája és a szellemtörténet*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2011. 85.

⁸ Vö.: ERŐS VILMOS: A magyar szellemtörténet. in: Aetas, 2002. 17. évf. 2—3.szám 294—297. ua.: Modern historiográfia: *Az újkori történetírás egy története*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 153—154.

Meglátásom szerint – a megközelítési nehézségeken túl – legalább ennyire terhelt magát a szellemtörténetet, mint historiográfiai irányzatot értelmezni, de Eckhardt szellemi működésének vizsgálatához megkerülhetetlen vállalkozás.

2.2. A szellemtörténet értelmezése

A szellemtörténet vonatkozásában nem egyszerű a kifejezést egzakt módon meghatározni.⁹ Talán ezzel hozható összefüggésbe, hogy a korban 11 használatban lévő meghatározása volt a történetírói irányzatnak.¹⁰ Lényegre törően megfogalmazva a szellemtörténet egy olyan kultúrtörténeti és filozófiai irányzat, amely a pozitivizmus ellen fellépő idealizmus reakciója, amely egy-egy kor szellemét kívánja megragadni különböző aspektusokból lefedve a kultúra számos szegmensét.¹¹

Magára a szellemtörténet keletkezésére, a szellem fogalmára és ezek kritikátörténeti vizsgálatára nem adható egyértelmű válasz. A legtöbb értelmező egyetért abban, hogy a szellemtörténeti irányzat túlnyomórészt Dilthey mentális struktúráként elgondolt, tehát alapvetően lélektani integráltságú szellemfogalmából érdemes kiindulni, leválasztva erről a Herderig, valamint Schlegelig visszavezethető fogalomtörténeti összefüggéseket.¹² Konkrétan tehát Dilthey szellemi tudományoknak azokat nevezi, melyeknek tárgya a történeti-társadalmi valóság (*die geschichtlich - gesellschaftliche Wirklichkeit*).¹³

Tehát a szellemi tudományoknak mai értelemben vett nevét és fogalmát, alapvetéseit és kategóriáit először Dilthey hangsúlyozta, ahogyan a természettudományoktól való következetes elválasztását is.¹⁴ A német tudós a szellemtudományok tudományelméleti törekvéseit akkor kezdte el hangsúlyozni, amikor megdőlt a természettudományok nagyságát hirdető pozitivizmus,¹⁵ azaz az a történetírói irányzat, amelyhez a „fiatal” Eckhardt a fenti levélben sorolta magát. Ez időben elhelyezve azt jelenti, hogy 19. század végétől a második világháború befejezéséig terjedő korszakról van szó.¹⁶

A századvégi német történettudós és irodalomtörténész módszertani elgondolása abban áll, hogy a történeti folyamatok mozgatóinak hátterében az egyes szellem által irányított

⁹ ROMSICS IGNÁC: Clio bővületében. *Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó. Budapest, 2011. 293.

¹⁰ Ua. 293.

¹¹ IMRE LÁSZLÓ: Szellemtörténet és nemzeti önszemlélet. Akadémiai Széki foglalkoztatott, Budapest, 2013. 8.

¹² KORNIS GYULA: Dilthey történetelmélete. in: *Történeti szemle*, 1912. 1. évf. 485.

¹³ Ua. 485.

¹⁴ KORNIS GYULA: Dilthey történetelmélete. in: *Történeti szemle*, 1912. 1. évf. 481.

¹⁵ Ua. 481–482.

¹⁶ ERŐS VILMOS: A szellemtörténet. in: *Valóság*, 2008. 51. évf. 5. szám 20–21.

folyamatokat keresi.¹⁷ Módszerére jellemző a természettudományok és a szűkebben vett humántudományok neokantiánus szembeállítása.¹⁸

A szellemtörténet történelemfelfogására jellemző, hogy erkölcsi és világnézeti vonatkozásai vannak. Ilyen nézet például, hogy a történelem nem körforgás, hanem fejlődés és haladás a szellem kibontakozásának színtere.¹⁹ Ezek az elgondolások Eckhardtnál reprezentatíván *A francia forradalom eszméi Magyarországon* és *A francia szellem* című munkáiban vannak jelen. A fenti két műről még bőven lesz szó a következő fejezetekben, de előtte megkerülhetetlen a szintézisteremtésben a magyar szellemtörténet recepciójának bemutatása.

2.3. A hazai szellemtörténet terei

A szellemtörténet magyar recepciótörténete a fentiekből adódóan szintén komplex kérdés, hiszen arra vonatkozóan nincs konszenzus, hogy mi hívta életre a szóban forgó irányzatot hazánkban. Hanák Tibor a „*filozófia önvédelmi reflexéről*” beszél a természettudományok térhódításával szemben²⁰ és talán ez a leghelytállóbb állítás, ha megnézzünk az irányzat térnyerésének feltételezhető okait.

Ilyen értelemben az irányzatnak a megjelenési lehetőségét az a polgári szellemiség táplálta, amely elégedetlen volt a pozitívizmussal és annak módszereivel, hiszen a szellemtörténet teljesen más perspektívákat kínált. Egyrészt a szellemi élet egységes szemléletére törekedett, másrészt a stílus és világnézet belső kapcsolatát kutatta. A szellemtörténet a nemzeti és emberi problémák felé fordult a merev racionális gondolkodással szemben.²¹

Ebből kifolyólag a szellemtörténet nem pusztán egy tudományos-módszertani törekvés volt, Magyarországon sem, hanem egy mélységes meggyőződésen alapuló világnézet is,²²

¹⁷ POSZLER GYÖRGY: Szerb Antal. Akadémia Kiadó. Budapest, 1973. 94—95.

¹⁸ H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. *Vázlatok a Minerva köréből*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1971. 9.

¹⁹ LÁNCZI ANDRÁS: Álomhüvelyezés. *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. in: Világosság, 1998. 39. évf. 3. szám 27.

²⁰ in: HANÁK TIBOR: Az elfelejtett reneszánsz. *A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében*. Göncöl Kiadó. Budapest, 1993. 94.

²¹ A magyar irodalom története 6. A magyar irodalom története a két világháború között (1919—1945). Szerk.: SÓTÉR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 68.

²² Eckhardtnál ez úgy van jelen, hogy a szintézisben és előzményeiben a szellemi Franciaországot „az emberiség fáklyájának” tartja, amelynek egyik vonatkozása a vallásban míg másik vonatkozása mentalitástörténeti szempontok alapján ragadhatóak meg. Ezekről a kérdésekről a megfelelő fejezetekben még bőven lesz szó.

amely mögött az utolsó magyar idealista és neoplatonista gondolkodásmód akadémiai képviselőjét kell látnunk.²³

A szellemtörténet Magyarországon az 1920-as években tűnt fel és lett a Horthy-korszak meghatározó történetfilozófiai irányzata. Ugyanakkor hatása jóval tovább élt, hiszen az irányzat szemlélete a rendszer utáni liberális értékrendben is markánsan érződött,²⁴ de nyilván szűkebb keretek között, amelyet a fent már említett történeti okokkal lehet magyarázni.

Egyes elgondolások szerint hazánkban a szellemtörténet kibontakozását Szekfű Gyula *Három nemzedékének* megjelenése,²⁵ a *Minerva-Társaság* és annak folyóiratának a *Minervának*²⁶ és a *Magyar Szemlének* a megindulása jelezte. További elgondolások szerint a *Minerva* a Szekfű Gyula által fölvázolt vonalak kontextusában értelmezhető, amelyet Thienemann Tivadar konkretizált.²⁷ A két folyóiratot a szerzők személyének azonosságán túl a pozitivista tudományosmenny és világkép elutasítása kapcsolata össze.²⁸

Másképpen fogalmazva szellemtörténet kontextusában értelmezhető két világháború közötti időszak Magyarországnak egyik legmeghatározóbb szellemi teljesítménye a *Minerva* folyóirat, amely a korszakban kibontakozó szellemtörténet reprezentatív folyóiratának tekinthető. A folyóirat tanulmányai szűkebb területet művelnek, múltközpontúak és erős filozófiai vonatkozásai vannak.²⁹ A periodikát működtető és szerkesztő grémiumnak Eckhardt Sándor is a tagja volt, akárcsak a *Szemlének*.³⁰

Az 1927-ben megindult, Szekfű-féle *Szemle* tanulmányai a Minervával ellentétben, inkább a jelennel foglalkoztak, ebből kifolyólag a társadalomtudományos megközelítések erősebben vannak jelen.³¹ Eckhardt a *Szemlének*, amelyben a következő fejezetben tárgyalandó

²³ LÁNCZI ANDRÁS: Álomhüvelyezés. *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. in: Világosság, 1998. 39. évf. 3. szám 27.

²⁴ H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. *Vázlatok a Minerva köréből*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1971. 52.

²⁵ A kötetről a harmadik kiadás alkalmából Eckhardt Sándor is írt egy ismertetést. lásd: ECKHARDT SÁNDOR: A három nemzedék és a hiányzó negyedik. in: Katolikus Szemle. 1934. 6. szám 331—338.

²⁶ A Minerváról szóló összefoglalásokat lásd: HORVÁTH VERONIKA: A Minerva Társaság története. in.: Irodalomtörténeti Közlemények. 1986. 90. évf. 3. füzet, H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Akadémia Kiadó. Budapest, 1971., HUBER KÁLMÁNNÉ: A Minerva folyóirat története és repertóriuma: 1922—1944. Pannónia Könyvek. Pécs, 1989.

²⁷ vö.: R. VÁRKONYI ÁGNES: A pozitivista történet szemlélet a magyar történetírásban I. Akadémiai kiadó. Budapest, 1973. 248

²⁸ LÁNCZI ANDRÁS: Álomhüvelyezés. *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. in: Világosság, 1998. 39. évf. 3. szám 27.

²⁹ Ua.:36.

³⁰ KORNER VERONIKA JÚLIA: Irodalmi program és annak „felülírása” -a Minerva folyóirat. in: Helikon, 2008. 54. évf. 2—3. szám 209.

³¹ LÁNCZI ANDRÁS: Álomhüvelyezés. *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. in: Világosság, 1998. 39. évf. 3. szám 36.

vita is megjelent, nemcsak szerzője, hanem 1938 és 1944 között szerkesztője is volt,³² miután a hozzá, elsősorban filozófiai rétegzettségét tekintve közel álló Szekfű Gyula³³ nem tudta teljesíteni ezen funkcióját.³⁴

Eckhardt Sándor szellemtörténetének vizsgálata több szempontból is összetett vállalkozás. Talán ennek tudható be, hogy a fent már említett Miskolcyn³⁵ kívül nem is nagyon kutatták a tudós munkásságának ezen aspektusait. Ugyanakkor a pécsi orientáltságú Minervával már többen is foglalkoztak, annak szellemtörténeti aspektusát olyanok kutatták, mint H. Lukács Borbála, Horváth Veronika, Huber Kálmánné és Imre László.³⁶ A következő oldalakon az említett szerzők Minerva-kutatásaira támaszkodva jelölöm ki Eckhardt Sándor munkásságát, illetve az őt érő hatásokat.

2.4. Eckhardt Sándor és a Minerva folyóirat

„[A] Minerva- Társaság és folyóiratának megindítása a történettudomány régi módszerét és felfogását elöntéssel fenyegető idealisztikus hullámok ideérkezésének komoly tünete volt.”³⁷

Hóman Bálint

Hóman Bálint a fenti idézetben két szempont alapján bizonyítja a Minerva jelentőségét. Elsőként a meghaladott történettudományok régi módszeréről ír, majd szót ejt az „idealisztikus hullámokról,” amely mögött a szellemtörténetet kell érteni.

Ahogy fent írtam, a *Minerva* elsősorban a pozitívizmussal szemben jött létre, amelynek legelső számában, a fent már említett Thienemann Tivadar egyértelműen elítélte a – Pintér

³² vö.: SOÓS ISTVÁN: Utószó. in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest. 2001. 246.

³³pl.: Eckhardt Sándor azon kevesek egyike volt, aki kiállt Szekfű mellett a Rákóczi-vitában. lásd: ECKHARDT SÁNDOR: Egy elzúllott francia és a magyar Akadémia. Nyugat, 1914. 13. szám

³⁴ H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva Köréből. Akadémia Kiadó. Budapest, 1971. 60.

³⁵ Miskolczy Ambrus főleg a Mi a magyar? című tanulmánykötet és a Francia szellem kontextusában értelmezte Eckhardt Sándor munkásságát. Továbbá Miskolczy kutatásai A francia szellemre vonatkozóan azokat a szerzőket mutatták ki, amelyek Eckhardtra hatást gyakoroltak. lásd bővebben: MISKOLCZY AMBRUS: Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001. uő.: A múlt megszélesítése. Eszmetörténet és historiográfia határán. Gondolat Kiadó. Budapest, 2014.

³⁶ H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből. Budapest, Akadémia Kiadó, 1971., HORVÁTH VERONIKA: A Minerva Társaság története. in.: Irodalomtörténeti Közlemények. 1986. 90. évf. 3. füzet. HUBER KÁLMÁNNÉ: A Minerva folyóirat története és repertórium: 1922—1944. Pannónia Könyvek, Pécs 1989., IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet utóhullámai és következményei. in: Alföld. 2011. 62. évf. 1.szám., IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei: Barta János pályája és a szellemtörténet. Pannónia Könyvek, Pécs, 2011.

³⁷ HÓMAN BÁLINT: A magyar történetírás új útjai. Magyar Szemle Kiadása, 1931., 1937.

Jenőre is ható – pauleri irányzatot.³⁸ Arra a kérdésre, hogy Thienemann és Pauler neve miért meghatározó Eckhardt vonatkozásában a következő fejezet kíván válaszolni. Most azonban fontosabbnak tartom megjegyezni, hogy a lap szerkesztői között a már említett Thienemann Tivadar mellett Horváth János is hasonló feladatot látott el.³⁹ Ez a „fiatal” és magát pozitivistának bélyegző Eckhardt kapcsán annyiban lehet hangsúlyos, hogy Horváthot a szakirodalmak a pozitívizmus⁴⁰ egyik utolsó képviselőjének tekintették.⁴¹ Ebből kifolyólag feltételezhető, hogy az Eötvös kollégiumi évek alatt (és után, hiszen a Kollégiumban kollégák voltak)⁴² Eckhardtra hatással volt Horváth János pozitivista elgondolása.⁴³ Talán a fiatal Eckhardt kezdetleges szemléletét Horváth alapozta meg, amely meglátásom szerint, nem tartott sokáig, hiszen a pozitívizmus részleges megtagadását, majd annak teljes elutasítását a következő oldalakon olvashatjuk. Ennek egyik mutatója, hogy Eckhardtra Horváth mellett a másik szerkesztő is befolyással volt.

A Minerva szálláscsinálója bizonyíthatóan hatással volt Eckhardt Sándorra, amelynek egyik vonatkozása Thienemann *Az Irodalomtörténeti alapfogalmak* c. írása és az azzal szoros összefüggésben álló Zolnai Béla tanulmány. Az Előszóban ebből kifolyólag neveztem Zolnait Eckhardt „tanítójának”, amelynek konkrétumait a következő sorokban közlöm. Az írás *Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról* címet viseli, amelyben a szintézis lehetőségeit és az összehasonlító irodalomtudományt vizsgálja. Ezek a tanulmányok a szellemtörténeti elveket, valamint a komparáció fontosságát hangsúlyozták.⁴⁴ Pontosabban Zolnai Béla megfogalmazza, hogy az összehasonlító irodalomtörténet tárgya és feladata, hogy a szellemi áramlatok feltárásának eredményeit átadja a nemzeti irodalomtörténet írásának, a végső cél pedig a szintézisteremtés.⁴⁵

Eckhardt Sándor munkái szinte lekövezték a Zolnai Béla által kijelölt tárgykört és annak feladatát hiszen nála az egyik legmeghatározóbb alapelv a komparációs eljárás. Sőt,

³⁸ Lásd bővebben például: THIENEMANN TIVADAR: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. in: Minerva 1922. 1. évf. 1—3. szám

³⁹ H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. *Vázlatok a Minerva köréből*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971. 53.

⁴⁰ POSZLER: GYÖRGY: Kétségektől a lehetőségekig. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 72.

⁴¹ vö.: IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei: *Barta János pályája és a szellemtörténet*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2011. 37—41.

⁴² KOROMPAY H. JÁNOS: Eckhardt Sándor és Horváth János levelezése. in: Filológiai Közlöny. XXXVIII.ÉVF. 1992. 1—2. szám.

⁴³ GARAI IMRE: A tanári elitképzés műhelye. *A Bárány Eötvös József Collégium története 1895-1950*. ELTE Eötvös József Collégium, Budapest, 2016. 118.

⁴⁴ VAJDA MIHÁLY GYÖRGY: A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata. in: Helikon, Világirodalmi figyelő. 1962. VIII. évf. 1—4. szám. 345.

⁴⁵ vö.: ZOLNAI BÉLA: Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról. in: Minerva, 1923. 2. évf. 1—5 szám. 74. 76—77.

meglátásom szerint a fentiekkel összefüggésben arra is egyértelmű választ lehet adni, hogy Eckhardt mit is ért a szintetikus látószög alatt:

„(...) egyes irodalmi jelenségeket összekötő szellemi vonalrendszer, mely csak a kívülről szemlélő előtt kaosz, de a belső összefüggéseket kutató számára rend és harmónia.”⁴⁶

„Az irodalmi jelenségeket összekötő szellemi vonalrendszert” a dolgozatban *A francia szellem* fogja jelenteni, de előtte azt is érdemes megfigyelni, hogy a szerző hogyan orientálódik a francia kultúra irányába.

Úgy vélem, hogy a Zolnai által kijelölt eljárás két minervás tanulmányában érződik a legjobban. Az egyik a *Magyar humanitsák Párizsban* című tanulmánya, amelyben összehasonlítja, hogy a Párizsba tért magyarok, hogyan vettek részt a kor szellemi mozgalmaiban. Ugyanakkor ettől sokkal meghatározóbb és már címében is a Zolnai hatást mutatja *Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában* című írása, amely a későbbiekben referenciát jelent, mind a történetírásban, mind az irodalomtudományban.⁴⁷

Úgy vélem, hogy a minervás évek Eckhardt működésében egyfajta előkészületként értelmezhetőek, amely *A francia forradalom eszméi* című összefoglalásában csúcsosodott ki. Ezt azzal indoklom, hogy a Minervában megjelenő első tanulmányok, mint a *Magyar Rózsakeresztesek* és a *Contrat Social*, ugyan tág keretek között, de forradalom értelmezésének előszelét mutatják. Míg a *Magyar Rózsakeresztesek* elsősorban Báróczi Sándor szabadkőművességéről szól, addig a *Contrat Social* egyenesen Rousseau eszméihez kapcsolódik és a hagyományos történeti jogfelfogást veti össze a racionális természetjoggal a 18.századi Magyarországon.

A fentiekből két konklúzió fogalmazható meg. Egyrészt a Eckhardt minervás éveire egyöntetűen hatást gyakoroltak a kor szellemtörténeti reprezentánsai, hiszen az egyes Eckhardt tanulmányokban szellemtörténeti módszerekkel és elgondolásokkal találkozhatunk, amelyekben a legkisebb mértékben sem érhető tetten a pozitívizmus. A másik konklúzió pedig az, hogy a minervás légkörben kezdődött Eckhardt orientációja a francia kultúra felé, amelynek

⁴⁶ in: ECKHARDT SÁNDOR: A fiatal Magyarország. Magyar Szemle, 1932. 14. kötet 1—4. szám 264.

⁴⁷ megjelent: Minerva 1931. 10. évf. 5—10. szám. elhangzott: I. Nemzetközi irodalomtörténeti Kongresszus (1931.05. 22.). A tanulmány jelentőségét lásd: VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata. in: Helikon. Világirodalmi figyelő. 1962. VIII. évf. 1—4. szám, GÁL ISTVÁN: A virtuális Középeurópa. in: Apollo I. 1934. dec. 80. Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: RING ÉVA. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 16—18. FRIED ISTVÁN: A szláv irodalmak és a magyar irodalom. A regionális szintézis. in: Irodalomtörténet, szerk.: Nagy Péter 1992. 23/73. évf. Fried István: Kelet- és Közép-Európa között. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

a szintézisteremtésig még számos elágazása van. Ilyen például Eckhardt forradalomértelmezése, amely, mint említettem a fenti Minervában megjelenő tanulmányok kiteljesedése. Ugyanakkor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című írás más vonatkozásban is fontos. Egyrészt, mert itt is kell számolni a szellemtörténet módszereivel, másrészt pedig a könyv fontos hivatkozási alap lesz a következő fejezetben lévő polémiának.

2.5. A szellemtörténet rozsdás üstje: Eckhardt Sándor forradalomértelmezése

Ahogy a fentiekben utaltam rá Eckhardt Sándor forradalomértelmezését két aspektusból tartom meghatározónak. Talán célszerű az első elgondolással kezdeni, azaz, hogy miért is gondolom szellemtörténeti munkának és hogy miért tartom a szintézishez vezető út egyik állomásának.

A francia forradalom eszméi Magyarországon című munka Előszavában Eckhardt élesen szétválasztja a forradalom egyes értelmezéseit, megkülönböztetve a gazdasági okokat és az „eszmei előkészületeket.”⁴⁸ Mint írja: „Teljes meggyőződésünk és benső vonzalmunk az idealista felfogáshoz húz.”⁴⁹ Utóbbi mondat a Pintér-Eckhardt polémia egyik alapvetése, amely miatt a kötetet az előbbi tudós „szellemtörténet rozsdás üstjeként”⁵⁰ értékeli. Talán a szintézisteremtés miatt célszerű lehet megvizsgálni, hogy mi is a szellemtörténet rozsdás üstje, azaz értékelné Eckhardt Sándor forradalomértelmezését.

Eckhardt Sándor 1924-es könyve részint a forráshasználat tekintetében,⁵¹ részint az eszmetörténeti fókusz miatt új.⁵² Ezenfelül széleskörű tájékozottságra utal, hogy tekintetbe vette az angol, német, olasz és osztrák felvilágosodási eszméket is,⁵³ amely meglátásom szerint azért fontos, mert a fenti sorokban már megnevezett szellemtörténeti összehasonlító módszer elveit alkalmazta.

Ennek értelmében Eckhardt Montesquieu, Voltaire, illetve Rousseau írásain keresztül értékeli a francia forradalom eszméit, majd a könyv zárlatában kiemeli a hazánkra tett hatásokat is, mint írja: „Jelen tanulmányunk is azt igyekszik igazolni, hogy a francia forradalom magyar földön is elsősorban nem mint gazdasági szükségesség, hanem mint ideális eszmekör hat a

⁴⁸ vö. ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 7—9.

⁴⁹ lásd bővebben: Ua.: 7—9.

⁵⁰ in: Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában. in: *Irodalomtörténet*, Szerk.: Pintér Jenő. 1928. 17. évf. 185.

⁵¹ *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. in: Athenaeum. Szerk.: Kornis Gyula. 1925. 11. köt. 68.

⁵² ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 247.

⁵³ RÁCZ LAJOS: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. in: *Protestáns Szemle. Kritikai Szemle*. 1925. 34.évf. I—X. füz. 26.

*műveltebb társadalmi osztályok belátásán és többnyire önzetlen meggyőződésen keresztül.*⁵⁴ Utóbbi azért jelentős, mert a nagy szintézis is hasonlóképpen zárul, azzal a különbséggel, hogy *A francia szellem* magyar tanulságait holisztikus szemüveggel láttatja. Másképpen fogalmazva a záró rész a haladás eszméjét vizsgálja a felvilágosodási mozgalom szellemtörténeti és politikai kontextusában.⁵⁵

Összegzésként a haladás eszméjét kívánom kiemelni. Teszem ezt azért, mert ha feltételezhető, hogy Dilthey szellemtörténete hatott Eckhardtra akkor az ebben a vonatkozásban markánsan tetten érhető. Mint megállapítottam, a szellemtörténet történelemfelfogására jellemző, hogy a történelem nem centrikus, hanem a fejlődés és haladás a szellem kibontakozásának színtere, akkor ez a Eckhardt-féle forradalomértelmezésben egyértelműen bizonyítható. A haladásról a szerző a következőket fogalmazza meg:

*„De volt egy eszme, mely mindnyájukat összefogta. talán az egyetlen Rousseaut kivéve, s ez a haladás gondolata.”*⁵⁶

Eckhardt a fogalmat és annak a fejlődésbe vetett hitét már az antik gondolkodóktól vizsgálta több minőségben. Egyrészt a természettudományos orientációjú elgondolásról részben leválasztja, részben kiegészíti a 18. századi morális szellemi fejlődéssel. Másrészt a morális fejlődés és haladás gondolata pedig egyértelműen leköveti a szellemtörténet történelemfelfogását, miszerint az nem centrikus⁵⁷. Ha ismét összevetjük a fogalmat a magyar tanulságokkal akkor pedig egyértelművé válik, hogy miért tartom a haladást a szellem kibontakozása egyik lehetőségének: *„Most, mikor nálunk is rájöttek az elmék elmaradottságának tudtára, Magyarországon is a nyelv kiépítése, „csinosodása”, „pallérozása” lett az első feladat és érthető ha a Voltaire Bourbon-rajongásán nevelkedett Bessenyei a messze elől futó francia nemzet akadémiájára gondolt, amikor a magyar nyelv és irodalom kiművelését céljául kitűzte.”*⁵⁸

*A francia szellemben szintén a fejlődés gondolatkörébe utalja a tanulságokat, mint írja: a francia forradalmi misszió magyar földön olyan eredményt ért el egy csapásra, aminőt a szerves történelmi fejlődés hívei csak nehezen valósíthattak volna meg: a jobbágyság felszabadítását a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében.”*⁵⁹ Az idézetből a szerves

⁵⁴ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 6.

⁵⁵ A francia forradalom eszméi Magyarországon. in: Athenaeum. Szerk.: KORNIS GYULA. 1925. 11. köt. 68.

⁵⁶ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 202.

⁵⁷ vö. ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001. 202—209.

⁵⁸ in: Ua.: 209.

⁵⁹ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 274.

történelmi fejlődés gondolatát tartom a legfontosabbnak kiemelni, hiszen a Dilthey történelemfelfogásán túl egyértelműen Thienemann Tivadar elgondolása tükröződik benne. Utóbbit *A francia szellem* kontextusában kívánom bizonyítani.

A forradalomértelmezés kapcsán csak egy kérdés maradt nyitott, mégpedig, hogy miért tekintette Pintér Jenő a kötetet a „szellemtörténet rozsdás üstjének”. Meglátásom szerint erre a Pintér-Eckhardt polémia válaszol, amely egyben a pozitívizmus elutasítása is Eckhardt Sándor vonatkozásában.

3. A pozitívizmus végleges elutasítása: a Pintér-Eckhardt polémia

„Eckhardt Sándor a multkorjában fölment egy őrtoronyba, meghuzta a harangokat és belekialtott a süket világba: veszélyben a magyar nyelv!”⁶⁰

Dóczy Jenő

A fent idézett epikus cselekménysor ugyan metaforikus elemekkel ábrázolva, de jól tükrözi Pintér Jenő és Eckhardt Sándor eddig feltáratlan vitájának kiemelt fontosságát. Ugyanakkor véleményem szerint ennek a vitának mélyebb tartalmai vannak és nem korlátozhatók a „veszélyben lévő” magyar nyelvre.

A fent már említett, közel három éves Eckhardt-kutatás során talákoztam Pintér Jenő nevével, akit kezdetben Eckhardt recenzenseként említettem *Az aradi közművelődési palota francia könyvei* című írása kontextusában⁶¹ és a vitára csak egy utalás erejéig tértem ki. Azóta viszont már számos, a vitával kapcsolatos dokumentummal talákoztam, amelyről azt gondolom, hogy több figyelmet érdemel, mint egy lábjegyzet.

Úgy gondolom, hogy Eckhardt Sándor és Pintér Jenő vitája két irányzat, azaz pozitívizmus és a szellemtörténet vitája és a polémia az irányzatok egymáshoz képesti kontextusában értelmezhető. Továbbá pedig, hogy a vitának a legmélyebb tartalmi elemei a pozitívizmus és a szellemtörténet legalapvetőbb különbségeire világítanak rá, amely azért is érdekes, és a dolgozat szempontjából releváns mert az Előszóban jegyzett „pozitívista ész” a következő sorokban szűnik meg.

⁶⁰ in: DÓCZY JENŐ: Irodalmi tudóskodás és művészkedés. In: Magyarország, 1928. 9. évf. 147. szám

⁶¹ PINTÉR JENŐ: *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*. in: Irodalomtörténet, szerk. Pintér Jenő. 1918. 7.évf. 87—104.

3.1. A polémia kontextusai

Schöpflin Aladár *Irodalom és iskola* című tanulmányában az irodalmi műveltség centrális problémáira hívta fel a figyelmet, amelynek háttérét Pintér Jenő és Eckhardt Sándor vitája adta. Az írás szerzője a tanítási mód és tananyag eredményességét vizsgálja úgy, hogy összegzi a vitából levonható legfontosabb tanulságokat. Egyrészt pozitívan értékeli a közönség szellemének „reflektált” hatását, másrészt viszont elítéli a túlzott adatközlést.⁶² Schöpflin talán az elsők között említhető, aki megragadta a szóban forgó vita lényegét, hiszen a Pintér-Eckhardt ellentét egyik markáns elemét ragadta ki, azt a központi kérdést, amelynek megválaszolására az alábbiak vállalkoznak.

Eckhardt Sándor *A magyar nyelv válsága* című tanulmányában fogalmazta meg az anyanyelvhasználatnak, valamint az irodalomtanításnak problémáit. A pozitívizmussal való szembe helyezkedésként értelmezem, hogy a tanulmányban kiemeli a „*papiros ízű, lélektelen szavak*” dominanciáját, illetve a „*szép magyar szólamok gazdag választékának hiányát*.”⁶³ Ugyanakkor a szerző nyelvhasználaton túl nagyobb problémának tartja a tankönyvkészítés azon eljárását, amelyet a szerző a „*kivonatolás korszakának nevez*”, annak ellenére, hogy meglátása szerint az (irodalmi) oktatásban „*legközömbösebb a matéria*.”⁶⁴ Úgy gondolom, hogy a kiemelt szerkesztési eljárások egyértelműen a pozitívizmus eszköztárából valók és Eckhardt nem Pintér személyét, tudós voltát illetve kritikával, csupán az irodalomtörténész pozitívista módszertanát és tágabb kontextusban magát a pozitívizmust. Utóbbit azért feltételezem, mert Eckhardt a tanulmányában nem nevezi meg implicit módon, hogy kinek címezte írását, de a szöveg kontextusa és a tanulmányban szereplő szövegrészek alapján egyértelmű, hogy Pintér Jenőhöz szóltak a fenti sorok. A tanulmányban továbbá Eckhardt a magyar oktatás ezen modelljét a francia oktatással veti össze, az abból megfogalmazható tanulságokat vetíti a magyar oktatásra.

A *Magyar Szemlében* megjelenő tanulmány nem sokáig maradt válasz nélkül. Pintér Jenő *Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában* című írásával válaszolt az „*ellene intézett oldaltámadásra*.”⁶⁵ Mint írja: „*A panasz tulajdonképpen az – s valójában ezért készült az egész támadás – hogy Eckhardt Sándor kicsinyelni akarja középiskolai magyar irodalomtörténetem stílusát*.”⁶⁶ Sőt, Pintér Eckhardthoz hasonlóan kritikával illeti a szerző

⁶² SCHÖPFLIN ALADÁR: *Irodalom és iskola*. in: *Magyar Szemle*, 1928. 3. kötet 5—8. szám 170—172.

⁶³ ECKHARDT SÁNDOR: *A magyar nyelv válsága*. in: *Magyar Szemle*, 1928. 2. kötet. 1—4. szám 373.

⁶⁴ in: Ua.: 375

⁶⁵ in: PINTÉR JENŐ: *Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában*. in: *Irodalomtörténet*, Szerk.: Pintér Jenő. 1928. 17. évf. 181.

⁶⁶ in: Ua.: 183.

egyres műveit, jelesül a fent taglalt *A francia forradalom eszméi Magyarországon*⁶⁷ című összefoglalását.

Ugyan a forradalomelemzésnél nem említettem, de a munka egyik recenzense Várkonyi Hildebrand, volt, aki a forradalomról szóló összefoglalást a szellemtörténet felől méltatta,⁶⁸ amellyel szembehelyezkedett Pintérnek azon meglátása, miszerint a fent említett írás „jó anyaggyűjtés, cédulázás hasznos terméke”, de ezen túlmenően a negatív hangú bírálatoknak ad teret, sőt, megfogalmazza azt is, hogy az Irodalomtörténet című periodikában miért nem recenzálta azt.⁶⁹ A legfőbb bírálat pedig, hogy meglátása szerint Eckhardt írásképeben a „szellemtörténet rozsdás üstje”⁷⁰ jelenik meg.

Talán utóbbi kritika lehet a dolgozat szempontjából a legtanulságosabb, hiszen arra enged következtetni, hogy Pintér egyértelműen elhatárolja magát a szellemtörténet módszertanától, amelynek feltételezhető okairól még lesz szó. A fenti két, 1928-as tanulmány azonban messze nem előzmény nélküli, hiszen a Pintér- Eckhardt vita (leg)első akkordját Pintér Jenő 1921-es *Új hangok egy régi folyóiratban* című tanulmánya jelenti.⁷¹

3.2. A meghaladott irányzat

Pintér Jenő személye és munkássága több teret is megérdemel, mint a következő oldalak, de személyére vonatkozóan annyit kívánok jelen vonatkozásban kiemelni, amennyi a fenti vita kérdéseinek megválaszolásához szükséges. Ilyen értelemben kívánom Pintér pozitívizmusát bemutatni irodalomtörténeti összefoglalásának keretében, amelyhez szorosan kapcsolódik Thienemann Tivadar, valamint a Minerva folyóirat.

Pintér 1909 tavaszán lett a tudományos élet meghatározó tagja, amikor is megjelent a Semsey-pályadíjjal jutalmazott Magyar Irodalomtörténetének első két kötete. Ezek az írások bizonyos tekintetben már a korábbi összefoglalásokat is meghaladták, de az arról szóló

⁶⁷ A kötet nem előzmény nélküli vállalkozás. Sok szempontból legalább ennyire meghatározóak a könyv előtörténetei is, lásd: Magyar rózsakeresztesek és A Contrat Social c. tanulmány. ECKHARDT SÁNDOR: Magyar rózsakeresztesek. in: Minerva, 1922. 1. évf. 4—7 szám., uő.: A Contrat Social. in: Minerva, 1923. 2. évf. 6—10. szám.

⁶⁸ „*A francia forradalom eszméi Magyarországon*“ szép, tiszta szellemtörténeti munka, melyben tudatos hévvel buzog mind a materialista történetírás kerülése, mind pedig a struktúrának, vagyis a magyar felvilágosultság egymást lélektanilag feltételező alkotómozzanatainak megértése (...)” in: VÁRKONYI HILDEBRAND: Két monográfia. in: Minerva, 1925. 4. évf. 1—5. szám.

⁶⁹ „(...) könyörületből nem engedtem meg bírálatát folyóiratunkban” in: uő.: Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában. in: Irodalomtörténet, Szerk.: Pintér Jenő. 1928. 17. évf. 185.

⁷⁰ Ua.:185.

⁷¹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóiratának az Irodalomtörténetnek 1921. évfolyamában közzétett Pintér Jenő a szerkesztőhöz intézett levél formájú bírálatot Eckhardt Sándor az Egyetemes Philológiai Közönyben megjelent Bessenyei tanulmányáról.

elemzések összességében csak a forrásbázis adatgazdagságát és a kötet tárgyilagos beszédmódját emelték ki.⁷²

A „fiatalabb” kortársa Zolnai Béla, akit korábban a Eckhardt szellemtörténeti tanítójaként ismertettem, a következő sorokat írja Pintér Jenő összefoglalásai kapcsán: „*Mikor Pintér Jenő első kötetei megjelentek, legnagyobb virágzását élte a pozitivizmus, a részkutatás és adatgyűjtés. De a nagy részletmunkák rengetegében a fától nem lehetett magát az erdőt látni.*”⁷³

Ugyanakkor nemcsak Eckhardtnak volt tanítója, a vita kapcsán legalább ennyire fontos, hogy Pintér Jenő számára ki jelentett hivatkozási alapot. Ez nem más, mint Pauler Gyula, aki az R. Várkonyi Ágnes által kategorizált pozitivisták történetírói nemzedék harmadik generációjának tagja.⁷⁴ Pauler pozitivisták elmélete és gyakorlata, valamint a Pintérre gyakorolt hatása egyértelműen kimutatható,⁷⁵ hiszen Pintér Jenő Paulert a szellemtörténet ellentétéjeként értelmezi, amelyet *Rendszerezésében* meg is fogalmaz:

„*Hóman Bálint, Szekfü Gyula és Bartoninek Emma Magyar története (1928—1933) a Dilthey-féle német szellemtörténeti iskola egyik jellemző terméke. (...) A Hóman—Szekfü—Bartoninek-féle feldolgozás sem történelmi anyagbőségében, sem elbeszélő stílusban nem vetekedett a Millenniumi Történelem sikerültebb köteteivel, annál kevésbé érte el Pauler Gyula árpádkori történetének tudományos színvonalát és feltámasztó erejét.*”⁷⁶

Ha a fenti szövegrészlet elemeit összevetjük, akkor számos elem megegyezik Pintér Jenő Eckhardt kritikája kapcsán. Paulert elsősorban az anyagbőség és a stílus miatt méltatta, míg a Dilthey-féle szellemtörténet képviselőit ennek hiányában ítélte el. Meglátásom szerint Pintér tudatában volt annak, hogy a korban meghaladott pozitivizmus képviselője, hiszen az irányzat módszertanát és Paulert több helyen is elismerte.⁷⁷

⁷² A két kötetről lásd még részletesen: CSÁSZÁR ERNŐ: Pintér Jenő: *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei fellépéséig*. in: Egyetemes Filológiai Közlöny, 1909. XXXIII.évf., TORDAI ÁNYOS: *A magyar irodalom története a legrégibb időktől, Bessenyei György fellépéséig*. in: Századok, 1910. XLIV. évf. 1. füz. PINTÉR JENŐ: *A magyar irodalom története*. in: Protestáns Szemle, 1910. 22 évf. I-X. füzet, WERNER ADOLF: Pintér Jenő: *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei föllépéséig*. in: Katolikus Szemle, 1910. 24. kötet 1. szám.

⁷³ in: ZOLNAI BÉLA: Pintér Jenő a szegedi egyetemen. in: *Irodalomtörténet*, szerk. Baros Gyula. 1936. 25. évf. 48.

⁷⁴ R. VÁRKONYI ÁGNES: *A pozitivisták történetiszemlélete a magyar történetírásban II.* Akadémiai kiadó. Budapest, 1973, 17.

⁷⁵ ALSZEGHY ZSOLT: Titkári jelentés. in: *Irodalomtörténet*, 1934. 23. évf. 53—59. szám.

⁷⁶ in: PINTÉR JENŐ: *Századunk magyar irodalma. Tudományos rendszerezés 8. A magyar irodalom a XX. század első harmadában.* Pintér Jenőné vállalatának kiadása. Budapest, 1941 341.

⁷⁷ in: PINTÉR JENŐ: *Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés 7. A magyar irodalom a 19.sz. utolsó harmadában.* Stephaneum nyomda R.T. Budapest, 1934. 270—271.

3.3. A vita értékelése, konklúziók

Pauler személye más vonatkozásban is hangsúlyos, hiszen Thienemann Tivadar a magyar pozitívizmus elterjesztését egyértelműen személyéhez köti,⁷⁸ amelyet meg is fogalmaz az Eckhardt által is szerkesztett *Minerva* folyóiratban⁷⁹: „*folyóiratunk megindulását ötven év távolsága választja el attól, hogy Pauler Gyula: A pozitívizmus hatásáról a történetírásra c. székfoglaló értekezését mutatta be az akadémiában*” – olvasható Thienemann nyitásától.⁸⁰

Talán nem túlzás ebben az összefüggésben azt állítani, hogy a *Minerva* valóban a pozitívizmus kihívásaira adott válaszként szerveződött meg, de talán érdekesebb lehet ebben az elgondolásban Eckhardt Sándort elhelyezni. Ha a Zolnai Bélához írott levél jelenti az origót, akkor azt kell látni, hogy a polémia egyértelműen a pozitívizmus elutasításáról szól. Ezt támasztja alá Eckhardt Sándor pozitívizmus kritikája, valamint, hogy egy olyan folyóirat szerzője, amelynek szerkesztője Thienemann Tivadar folyóiratának legitimációját a *Minervához* köti, az a Thienemann Tivadar, akinek Eckhardtra tett hatásáról már szóltam és még fogok is.

Ha a szintézisteremtésig vezető út jelen állomását kell értelmezni, azt gondolom, hogy ez Eckhardt számára az egyik legjelentősebb állomás, hiszen a pozitívista ész végleg megszűnik. Annak a helyét vette át a szellemtörténet és *Minerva* felől érkező impulzusok, amelyek előkészítették a szintézisteremtés lehetőségét.

⁷⁸ R. VÁRKONYI ÁGNES: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban I. Akadémiai kiadó. Budapest, 1973. 249.

⁷⁹ „Terjesztette azt a szocializmusnak mind szélesebb körű propagandája is, mely kezdettől fogva zászlójára írta a természettudományok egyedül üdvözítő voltának jelszavát” lásd bővebben: THIENEMANN TIVADAR: A pozitívizmus és a magyar történettudományok in: *Minerva*, 1922. 1. évf. 1—3. szám 7.

A tanulmányt gyakran olyan programadó írásnak tekintik, amit Szekfű Gyula munkájával helyeznek egy kontextusba. lásd bővebben: SZEKFÜ GYULA: Faji sajátosságaink gazdaságtörténeti világításban. in: *Minerva*, 1922. 1. évf. 4—7. szám

⁸⁰ THIENEMANN TIVADAR: A pozitívizmus és a magyar történettudományok in: *Minerva*, 1922. 1. évf. 1—3. szám. 1.

4. A szintézisteremtés: A francia szellem

„(...) korszakokat felölelő áttekintésre volna szükség, amelyek a kor szellemébe hatolva, egységesen kutatják azt, ami az irodalmi jelenségekben elaprózódva jelenik meg”⁸¹ – írja Eckhardt Sándor. Meglátásom szerint az idézett sorok jól tükrözik azt az attitűdöt, amelyek A francia szellemben egyértelműen kifejezésre jutottak. A nagy szintézis 1938-ban jelent meg, de nem előzmény nélkül, ezért mielőtt A francia szellem elemzésére vállalkoznék fontosnak tartom a munka előzményeit, illetve annak recepciótörténetét is ismertetni.

4.1. A francia szellem előzményei

„Eckhardt Sándor Franciaországot tanította. Tudományos munkái Franciaországról szóltak, noha kulturális látóhatára felölelte egész Európát, különösen az osztrák és a német világot (...) Lenyűgözött, hogy egy olyan tudós, mint Eckhardt, mily könnyeden és mily szuverén biztonsággal mozogott a francia nyelv és kulturális közegben. Sok mai francia egyetemi oktató irigyelhetné ezért.”⁸²

A fentiekből arra lehet következtetni, hogy Eckhardt Sándor rendkívül sokoldalú életműve, talán a francia kultúra iránti érdeklődés kontextusában ragadható meg a legjobban. A szellemtörténetre jellemző összefüggéseket kereső módszertant már az Eötvös Kollégiumban megalkotta Eckhardt. Erre bizonyíték a francia nyelvű jegyzetei,⁸³ valamint az ezek szellemében önálló kiadásra kerülő néhány műve. Név szerint: *La littérature française au XVIe siècle*, *La Littérature française du XVIIe siècle* és a *La littérature française au XVIIIe siècle*.

A jegyzeteken túlmenően az előzmények közé kell sorolni Eckhardt székfoglalóját, amely *A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom* címet viseli. Talán ez az értekezés az, amely A francia szellemhez és a szintézisteremtéshez a legközelebb áll, hiszen hasonló interpretációs zónákkal bír, leszámítva egy sarkalatos különbséget: a székfoglalóban Eckhardt nem használja következetesen a szellem fogalmát, hiszen az írásban inkább missziós hitről van szó, amelyet a Dilthey-féle haladás és történelmi valóság kontextusában értelmezhető. Mint írja Dilthey: „E tudomány anyagát a történelmi-társadalmi valóság képzi, amennyiben az mint történelmi ismeret megrögződött az emberiség tudatában (...).”⁸⁴ Eckhardt tézise a

⁸¹ in: ECKHARDT SÁNDOR: A magyar romantika. in: Magyar Szemle, 1930. 10. kötet 9—12. szám

⁸² JACQUES REVEL: Idegen tükörben. Eckhardt Sándor ma. in: BUKSZ, 1998. 10. évf. 1. szám.

⁸³ MTAKK MS 4158/276—278.

⁸⁴ DILTHEY, WILHELM: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban: *Tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 106.

székfoglalóban pedig, hogy „*a francia nép missziós hite kialakulásával egyidős: s míg legfeljebb fogalmazásában változik, a frankkorszaktól kezdve a legújabb időkig állandó folytonosságban él irodalmi megnyilatkozásaival együtt.*”⁸⁵

Eckhardt civilizációs eszményekről ír,⁸⁶ amelyben a francia nemzet halad a frank korszaktól a 19. század végéig. A szerző meglátása szerint a francia nemzeti öntudat és a civilizációs eszmények változatossága az irodalomban jut kifejezésre, amelyet összefüggésbe hoz a keresztény eszmékkel és a hitből levezethető misztikus erővel.

Úgy gondolom, hogy a székfoglaló nemcsak a szellemtörténeti „jegyek” tekintetében tekinthető a nagy szintézis előzményének, hanem a koncepciójában is. Mind a két mű a germán-frank törzsi tudatból indul, nagy szerepet szánva a későbbi katolicizmusnak és a hozzá fűződő militarizmusnak, majd a francia forradalomnak. A székfoglalót annyiban haladja meg a nagy szintézis, hogy Eckhardt tovább viszi a haladás eszméjét egyenesen saját koráig és a történeti szempontokon túl mentalitástörténeti aspektusokat is alkalmaz a keresztény hitből levezethető missziós hiten kívül, noha ott is a francia öntudat részeként jelen van.

Úgy gondolom, hogy nem túlzás állítani, hogy a székfoglaló egyértelműen egy olyan szellemtörténeti munka, amely megteremtette és kijelölte a szintézisteremtés lehetőségét. A markánsan kirajzolódó történetfelfogáson túl jól érződik a különböző korokat összehasonlító módszer, amelyben a francia szellem halad és *A francia szellem* című szintézisben kiteljesedik.

4.2. A francia szellem eszmeköre: a Roland-énektől a francia forradalom hármas jelszáváig

Eckhardt Sándor szintézisét számos szempontból lehetne méltatni. Például a témaválasztást tekintve abszolút novum írásról van szó, hiszen a francia szellemről a 20. századig nem jelent meg egyetlen összefoglalás sem. Hasonló szűzsében, Eckhardt előtt a francia pszichológus Alfred Fouillée a *Psychologie du peuple français*, illetve a *La France au point de vue moral* című írásaiban adott képet a francia szellemről. Ezenfelül eszmetörténeti jelentőségű a német Eduard Wechssler *Espirit und Geist* című könyve, amely a francia szellemen túl a német párhuzam lehetőségeivel is számol.⁸⁷

⁸⁵ ECKHARDT SÁNDOR: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom. Stephaneum Nyomda R.T., Budapest, 1931. 3.

⁸⁶ ECKHARDT SÁNDOR: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom székfoglaló. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1931. 16.

⁸⁷ ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938.281.

Eckhardt Sándor *A francia szellem* című szintézisét az akkori magyar közvélemény nagy lelkesedéssel fogadta. A legtöbb értelmezésben azt olvashatjuk, hogy a mű azért tartozott a korszakalkotó írások közé, mert a Eckhardt bevezette a francia szellem képét egy elgermanizált⁸⁸ közösségbe méghozzá úgy, hogy rehabilitálta a népjellemet a magyar nyilvánosság előtt a történetileg kialakult entitások kiemelésével.⁸⁹ Ezenfelül a szerző megtörte a nagy háború utáni lelki válságot és a francia kultúrától való elidegenedést,⁹⁰ hiszen hazánkban politikai és világnézeti okokból természetsszerűleg bizonyos ellenszenvvel viselnek Franciaország, szűkebben a francia kultúra ellen. Továbbá az összefoglalást azért is tartották nagyra, mert számos területen való jártasságot megkívánt a szerzőtől: kellett hozzá a filológus és a történész, valamint a műélvező moralista érzék.⁹¹

Szükségnek tartom megjegyezni, hogy e sorokban nem a politikai és földrajzi értelemben vett Franciaországról van szó, hanem a szellemi Franciaországról, amelyet az a szellem éltet, amelyet a következő sorokban interpretálni kívánok.

A legtöbb értelmezésben az olvasható, hogy a nagy szintézis alapvetően két kérdésre válaszol, egyrészt, hogy honnan ered a francia öntudat és mi a „lényege”, másrészt, hogy milyen kapcsolat fűzi össze a francia szellemmel. Mint írja a szerző:

*„E könyv két kérdésre válaszol: milyennek látta magát a francia nemzet öntudata, amióta írásban eszmélkedik és mi kapcsolata van ezzel az öntudattal annak a szellemnek, mely a francia irodalomból felénk áramlik?”*⁹²

Tágabb elemzések szerint *A francia szellem* alapvetően három egységet alkot, amelyeket a zárlatban megfogalmazott magyar tanulságok követnek.⁹³ Ez a három nagy egység a következő: nemzeti öntudat, társas szellem, az észember. Talán a három rész közül az első a legkomplexebb, hiszen a szerző a nemzeti öntudat alapján kívánja feltárni, vagyis azt a szellemet, amely meghatározza az ösztönös nemzeti jellemvonások további komponenseit. Eckhardt szavaival élve:

⁸⁸ Eckhardt Sándor magatartása közismerten németellenes volt, lásd pl.: ECKHARDT SÁNDOR: *A francia szellem*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 268., VAJDA MIHÁLY GYÖRGY: *A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata*. in: Helikon, Világirodalmi figyelő. 1962. VIII. évf. 1—4. szám. 344. MTAKK MS 5982/119.

⁸⁹ JOÓ TIBOR: Eckhardt Sándor. *A francia szellem*. in: *Protestáns Szemle* 1938. XLVII. évf. 9—10. szám. 531-532.

⁹⁰ Vö. ZOLNAI BÉLA: *Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról*. in: *Minerva*, 1923. 2. évf. 1—5. szám. 84.

⁹¹ SÖTÉR ISTVÁN: *A francia szellem*. Eckhardt Sándor könyve. in: *Magyar Szemle*. 1938. 33. köt. 5—8. szám. 258.

⁹² ECKHARDT SÁNDOR: *A francia szellem*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 7.

⁹³ ECKHARDT SÁNDOR: *A francia szellem*. in: *Pannonhalmi Szemle*. 1938. XIII. évf. 5. szám 391.

„Egy nemzet öntudata sok mindenből kerül össze. Van benne felelet az eredet és hivatás a honnan? és a hová? kínzó kérdésére. Benne parázslík a fizikai értelemben vett haza, a kenyeret adó föld szeretete összes indokaival. Ott rejlik a fölénytudat, melyre minden népnek szüksége van a nemzetek gyilkos versenyében és benne rajzolódik ki az az erkölcsi arckép, melyet a köztudat saját használatára kielemez multjából és jelenéből.”⁹⁴

Meglátásom szerint a nemzeti öntudat rekonstruálása azért a mű legösszetettebb része, mert itt a népi jellem primer arculata bontakozik ki, amely Eckhardt szerint egy kettős küldetéseszmére vezethető vissza, amelyek e kettőség ellenére sok szempontból azonosak:

„A frank birodalmi eszme idején Franciaország terjedése egyenlő a keresztény hit terjedésével, a konvent Lamartine és Victor Hugo eszmekörében pedig Franciaország egyenlő a felvilágosult emberiséggel. Nyilván imperialista célok húzódnak meg e hivatástudat mögött, amott területi emitt inkább szellemi világuralmi törekvés. (...) A két küldetés hit belső összefüggését a francia közösségi szellemnek az a vonása adja, amelyet Joseph de Maistre prozelitizmusnak nevez, és mely a theotikus filozófus és Péguy szerint Isten adománya, hogy szándékát a franciákon keresztül végrehajthassa.”⁹⁵

Az idézetben szereplő frank származási tudatot azért tartom fontosnak kiemelni, mert Eckhardt ösztönösen a Roland-énekből vezeti le ezt az identitásteremtő következtetését. Sőt a Roland-ének a szerzőnél egy olyan állandó motívum, amely az öntudaton túl a népjellem milyenségét és minőségét is megteremti. Ebben a relációban kell megemlíteni, hogy a gesztában a szerző szerint a frank-francia a kereszténységgel szinoním és a keresztény imperialista gondolatok origója.⁹⁶

⁹⁴ ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 7.

⁹⁵ Ua. 82.

⁹⁶ vö. ECKHARDT SÁNDOR: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom székefoglaló. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1931. 5—7.

„Mikor tehát a nagy francia hősköltemény, a Roland-ének szellemét akarjuk megragadni, ne feledjük el, hogy költőjét nem a partikuláris francia, hanem az egyetemes frank nemzeti öntudat hevítette. Sőt a költemény megírásának gondolatát is az adta frank harci becsületre, a frank nemzeti hírnévre féltékeny Tuoldusnak, hogy Nagy Károly pireneusi vereségének eszményi átköltésével a frank győzhetetlenségen esett csorbát kiköszörölje. (...) Rolnad a kereszténység és a frank-francia becsület vértanúja, Nagy Károly pedig a verhetetlen hadvezér, ki a Roncevauxba helyezett katasztrófa után visszatér, hogy bosszút álljon a szaracén seregen, melyet a költő a történelmi forrás baszkjaiból varázsolt elő.”⁹⁷

Sőt a Roland-ének a továbbiakban is sarkalatos részét képezi a szintézisnek, hiszen a szerző ezzel magyarázza a hazaszeretetet,⁹⁸ és az irodalomban megnyilvánuló sajátosságokat.⁹⁹

A Roland-ének a szerző szerint hivatkozási alapot jelent a későbbi korokban is, hiszen Bossuet, aki a Napkirály történetfilozófusa volt saját korára applikálta a gesztát.¹⁰⁰

A középkori szövegen túl a fent említett Bossuet és Joseph de Maistre neve érdemel említést. Kettejük Eckhardt meglátása szerint a legújabb kori katolikus írógenerációjának előkészítői,¹⁰¹ erős szakrális meggyőződéssel. Sőt, utóbbi szerző, aki a forradalom korának és a restauráció időszakának filozófusa¹⁰² Eckhardt számára a bizonyíthatóan hatással volt. Egyfelől a francia szerzőtől veszi át a prozelitizmus fogalmát,¹⁰³ valamint számos helyen átveszi a forradalomelemzését, amelyben a visszatér a fent említett hivatástudat:

„De a forradalom nagy eszmeváltozása nem tudta teljesen kiirtani a katolikus fogalmazású francia hivatáseszmét. Joseph de Maistre vonatkozásában a régi gondolatok új színekben jelennek meg. de Maistre azt állítja, hogy a forradalom nem mást, mint a Sátán és Isten küzdeleme.”¹⁰⁴

⁹⁷ ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 14—15.

⁹⁸ Ua. 116

⁹⁹ Ua. 174.

¹⁰⁰ Ua. 49.

¹⁰¹ ECKHARDT SÁNDOR: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom székefogaló. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1931. 23.

¹⁰² ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 53.

¹⁰³ Ua. 82.

¹⁰⁴ Ua. 53.

Nincs itt tér, hogy kimutassam minden korban a nemzeti öntudat konstans elemeit, de meglátásom szerint a következő jelszavak jól mutatják a szellem örök jegyeit. A középkorban a szellem „*Vivat qui diligit Francos Christus*” formájában öltött formát, míg a napóleoni érában a „*Dieu protège la France*” volt a hívószó. A későbbiekben pedig a küldetéstudat a *Liberté, Égalité, Fraternité* szűzséjében szerveződik.¹⁰⁵

4.3. A szintézis értékelése a szellemtörténet kontextusában

„Ezek a szellemi tények, amelyek az emberiségben a történelem során jöttek létre- képzik azt a valóságot, melyet nem uralni, hanem megragadni akarunk.”¹⁰⁶

Dilthey

Ha visszatérünk a szellemtörténeten nagy német reprezentánsára, aki kimondja, hogy az ember csak a történelemből érthető meg és origójának az embert jelöli ki, akkor nyilvánvaló, hogy az ő narrációjában az ember olyan szellemi-lelki egység, amely révén a korok lelkének keresése helyezhető kilátásba.¹⁰⁷ Ezzel a célkitűzéssel bír Eckhardt szintézise, ahol a francia eszmét és szellemet a francia öntudat első meglététől kezdve interpretálta saját koráig.

A fentiekben sokat utaltam Thienemann Tivadar Eckhardtra tett hatásáról, de talán a következő szövegrészlet egyértelműsíti a szellemi kapcsolatot.

„A szellem fejlődésére építő történelem egymást föl váltó korszakok helyett a fejlődés időbeli állapotait és emelkedő szintjeit különbözteti meg ezek az időbeli fokozatok nem múlnak el, hanem mint a lépcső fokai, egymáson épülnek, egymásból alakulnak és mindig azt a legmagasabb szellemi szintet határozzák meg, melyet a fejlődés jelenségei egy bizonyos időpontban elérnek.”¹⁰⁸

Eckhardtra vonatkoztatva ez úgy jelenik meg, hogy a szerző, először a nemzeti öntudat fejlődését, tehát a nemzeti szellem középpontjának, organizáló elvének alkatát vizsgálja a gall

¹⁰⁵ ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 44.

¹⁰⁶ in: DILTHEY, WILHELM: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban: *Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.

¹⁰⁷ HANÁK TIBOR: Az elfelejtett reneszánsz: A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993. 95.

¹⁰⁸ THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. in: Minerva. 1927. 6. évf. 4—10. szám 202.

és frank hagyatékából máig, majd a két legjellemzőbb francia vonás, a társas szellem és a racionalizmus köré rendezve elemzi a nemzeti szellem többi mozzanatait.¹⁰⁹

A francia szellem azokra a kérdésekre válaszol, amelyek a faji ösztönök egybeforrását és a történeti fejlődés eredményeit is taglalja. Mint írja Eckhardt: „*Az igazsághoz azok járnak közel, kik a nemzeti szellemben nemcsak az átörökölt faji ösztönök állandó szintézisét keresik, hanem a történelmi fejlődés eredményét.*”¹¹⁰ Ilyen értelemben megjelenik a francia a gloire népeként, amely a gall hagyaték közlékenységében, a robbanó akaratban és a szabadságra vágyódásban teljeseedik ki. Ezekhez az entitásokhoz társul a forradalom után a szabadágesszme és az erkölcs, a patriotizmus.¹¹¹

A fenti karakterológia gazdag irodalmi háttérismereteken nyugszik, hiszen ez ad lehetőséget arra, hogy a francia művelődésben a latin humanitás eszményét és a keresztény természetjog érvényesülését bizonyítsa.¹¹² Eckhardt végig vezet a könyvében tehát a francia nemzeti öntudat alapjait képző frank-gall hagyatékon és szemléltető módon mutatja be a küldetési eszmét a korral, annak uralkodó, de mozgásban lévő jegyei szerint, idézem: „*(...) a francia szellem nemcsak faji lelki alkat, hanem sokszor társadalomtörténeti fejlődés eredménye, e fejlődés során egyes vonások erősebben kidomborodnak, mások egészen eltűnnek.*”¹¹³ Ezen karakterológián kívül a haladás megjelenik a francia ember életforma-változásain, az udvari embertől jutunk el a modern polgárig, aki a társas szellem milióében él.¹¹⁴

Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak*¹¹⁵ című tanulmányára visszatérve meg kell említeni, hogy a fejlődés a történeti gondolkodásnak egyik alapfogalma, amelyről abban a kontextusban tudunk beszélni, amennyiben a változások összefüggéseit kívánjuk megjelölni. Meglátásom szerint Eckhardt életműve a szintézisteremtés folyamatában egyértelműen leköveték Thienemann Tivadar elgondolását, hiszen, mint írja *A francia szellemben*: „*Nem elég tehát egysíkú sematikus képet adnunk a francia szellemről, mintha az valami időtlen, mozdulatlan dolog volna az események változásával, társadalmi osztályok változásával a külföldi köztudat továbbra is őrzi is a régi arckép elmosódott vonásait.*”¹¹⁶ Eckhardt az önvallomást a történetileg változók függvényében tárta fel, amelyben egyértelműen kirajzolódik Thienemann szellemi fejlődés fogalma, amennyiben a francia szellemre a

¹⁰⁹ in: JOÓ TIBOR: Eckhardt Sándor: A francia szellem. in: Protestáns Szemle. 1938. XLVII. 11. szám. 532.

¹¹⁰ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 6.

¹¹¹ ELEK OSZKÁR: A francia szellem. in: Budapesti Szemle. 1939. 252. kötet, 734—736. szám. 376—377.

¹¹² Ua.: 377.

¹¹³ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938.6.

¹¹⁴ SZABÓ ISTVÁN: Eckhardt Sándor A francia szellem. Erdélyi Helikon 1938. 11. évf. 1. szám. 530.

¹¹⁵ vö.: THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. in: Minerva. 1927. 6. évf. 1—3 szám. 84—85.

¹¹⁶ in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 7.

tudatosság irányába haladó statikus és örök¹¹⁷ szellemről beszélünk. Meglátásom szerint, ami örök és időtlen a szintézisben az nem más, mint a fentiekben már sokat hivatkozott mély keresztény elhivatottság. Ez az összefüggés pedig jól tükrözi a Dilthey-féle szellemfoglom erkölcsi és világnézeti vonatkozásait.

A mű zárlatában a francia irodalomtörténet és a középeurópai magyar kultúrkép találkozásáról olvashatunk, akárcsak a szintézis egyik előzményében, *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című kötetben. Ennek legfőbb tanulsága Eckhardt szerint, hogy a magyar történelemben a legmélyebb nyomot a francia nép kettős missziója hagyta „*vagyis a történelmi hivatás mögött rejlő prozelitizmus, mely előbb a római kereszténység, utóbb a szabadság és haladás apostolává avatta a francia népet.*”¹¹⁸

Miskolczi Ambrus kutatásai kimutatták azokat a külföldi szerzőket, akik egyértelmű hatást gyakoroltak Eckhardt Sándorra, különös tekintettel *A francia szellem* vonatkozásában. Ezek közül talán a legfontosabb Ernst-Robert Curtius neve, akihez a génie-eszme köthető. Meg kell jegyezni, hogy Curtius neve nem ismeretlen a korabeli magyar nyilvánosság előtt, hiszen 1926-ban Szerb Antal és Kecskeméti György fordította le híres tanulmánykötetét, amely *Az új Franciaország irodalmi úttörői* címet viseli. Magáról a kötetről pedig első között Eckhardt írt ismertetést,¹¹⁹ így egyáltalán nem kizárható a szellemi párhuzam. Ugyanakkor Eckhardt esetében „több” párbeszéddel is számolhatunk.

Az eddigiekben Zolnai Béláról csak a minervás tanulmánya és az Eckhardtra tett hatásáról írtam, de szintén Miskolczi Ambrus értelmezésében¹²⁰ kilátásba helyezi Eckhardt Sándor és Zolnai Béla párbeszédét, amelyet kivetít az életrajzra és az életműre. A párhuzam alapja Miskolczi interpretációjában, hogy Zolnai Béla *A francia szellemben* aláhúzásokat végzett Eckhardt számára és ezeket lapszéli jegyzetekkel látta el. Az aláhúzások és jegyzetek pedig olyan világnézeti és mentalitásbeli szempontokat sejtene, amelyek egy szellemi párhuzam meglétét feltételezik.¹²¹

¹¹⁷ THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. in: Minerva. 1927. 6. évf. 1—3 szám. 84—85.

¹¹⁸ in: ECKHARDT SÁNDOR: *A francia szellem*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 268—269.

¹¹⁹ ECKHARDT SÁNDOR: *Az új Franciaország irodalmi úttörői*. in: Napkelet. 1926. 4.évf. 2.szám

¹²⁰ A Zolnai Béla és Eckhardt Sándor közötti „intellektuális” kapcsolatáról Miskolczi Ambrus a *Szellem és nemzet*, illetve *A múlt megszelídítése* c. monográfiáiban foglalkozott. Előbbit Erős Vilmos a Zolnai-Eckhardt párbeszéd miatt bírálta egy tanulmányában. Lásd: MISKOLCZY AMBRUS: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001.

MISKOLCZY AMBRUS: *A múlt megszelídítése. Eszmetörténet és historiográfia határán*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2014.

ERŐS VILMOS: *Látomás és indulat a szekfűológiában (Válasz Miskolczi Ambrusnak)*. in: Aetas, 2004. 19. évf. 3—4. szám

¹²¹ MISKOLCZY AMBRUS: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001. 48.

Ha feltételezhető ez a párhuzam, ha nem, az biztos, hogy Zolnai Béla nagy hatást gyakorolt Eckhardtra.

5. A szintézisteremtésig vezető út összegzése

„Az eszmetörténet tehát itt szellemtörténétté bővül, a „francia szellem” történetévé¹²² - írja A francia szellem szerzője, aki korábban pozitivistaként hivatkozott magára. Úgy gondolom, hogy Eckhardt munkássága és a szintézis értelmezése megkerülhetetlen, bizonyos értelemben lehetetlen a korábban felsorolt előzmények nélkül. Egyrészt, mert ezekből világlik ki, hogy Eckhardt Sándor hogyan orientálódott a francia kultúra irányába, másrészt mert az „előmunkálatok” jelentik a szintézisteremtés alapját.

Meglátásom szerint a szerző már minervás éveiben elköteleződött a szintéziskészítés irányába, de ehhez elengedhetetlenek voltak azok a hatások, amelyek a szellemtörténet (hazai)reprezentánsai felől érkeztek. Az álláspontom kronologikusan is bizonyítható, hiszen a minervás tanulmányokból következtettem A franci forradalom eszméi Magyarországon című írásra, míg a székfoglalót a nagy szintézis előfutárának tartottam.

A francia szellem, mint írtam 1938-ban jelent meg, de legalább ennyire fontos a következő év is, hiszen ekkor jelent meg Szekfű Gyula szerkesztésében a Mi a magyar? című tanulmánykötet, amelyben Eckhardt a magyarság külföldi arcképének megfestésére vállalkozott. Ugyan a dolgozat kereteit szétfeszítené a tanulmánykötet bemutatása, de vélhetően Eckhardt Sándor számára egyértelmű, hogy mi a magyar, ki a magyar és hogy milyen a magyar. Talán nem túlzás azt állítani, hogy szerinte Balassi Bálint karakterében lelhetőek fel leginkább ezek a nemzetkarakterológiai vonások.

6. Kitekintés: történetírás Balassi Bálintról

A dolgozatban egy szigorú kronológia mentén haladva mutattam be Eckhardt Sándor szintézisteremtésnek útját és elágazásait a „pozitivistá észtől” egészen A francia szellem című munkáig. Ugyanakkor a szerző munkásságának egyetlen aspektusáról még nem szóltam, amely nem más mint, a Balassival foglalkozó monográfiák. Ezenfelül szintén nem szóltam, vagy legalábbis csak kis mértékben Eckhardt Sándor életrajzáról. Meglátásom szerint az életrajzi adatok a fentiekben csak annyiban voltak relevánsak, amennyiben abból a szintézisteremtésre

¹²² ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1938. 129.

következtetni lehetett. A Balassi munkák értelmezése viszont megkerülhetetlen életrajzi háttértudás nélkül, hiszen rávilágít arra, hogy miért gondolom „keretes szerkezetűnek” Eckhardt Sándor életművét.

6.1. A fordulat és az életmű kerete

Rendkívül érdekesnek gondolom, hogy Eckhardt a tudományos életbe épp egy Balassiról szóló írással lépett be, amely a *Balassi Bálint irodalmi mintái* címet viseli. Ettől már csak az érdekesebb, hogy Eckhardt utolsó munkái – a szótárakon túl – szintén Balassival foglalkoznak.

Mintha a szerző életútja végén „befejezte” volna, amit fiatal Eötvös kollégistaként elkezdett, ezzel keretet adva életművének. Nyilván ez nem jelenti azt, hogy nem jelentek meg „időközben” Balassi tanulmányok, de olyan volumenű írásokat, mint amilyeneket élete végén készített arra a korábbiakban nem volt példa.

Úgy gondolom, hogy a francia tematikájú kutatások hiánya egyrészt azzal hozható összefüggésbe, hogy Eckhardt Sándort a negyvenes évekre betegsége korlátozta a korábbi kutatásokat segítő franciaországi intézmények látogatásában. Másrészt, hogy a fenti keretet értelmezni lehessen és hogy válaszolni tudjak arra, hogy miért szűnt meg teljesen francia kultúra dominanciája munkásságában, további életrajzi és történelmi háttértudásra van szükség.

Feltételezéseim szerint Eckhardt Sándor azért fordulhatott élete végén Balassihoz, mert minden más kutatási anyaga odaveszhetett a főváros ostromakor 1945-ben. Eckhardt család lakása és Eckhardt Sándor a Pázmány Péter Királyi Tudomány Egyetemen lévő irodája megsemmisült. A feltételezésem és a hiány nagysága Eckhardt Bisztray Gyulához címzett levelei¹²³ és az Eckhardt-család ma élő tagjainak¹²⁴ elmondása alapján is bizonyítható.

Ugyanakkor a fentiek messze nem jelentik azt, hogy Eckhardt utolsó éveiben nem alkotott volna maradandót. Azt pedig végképp nem, hogy a szerző elhatárolódott volna a szellemtörténettől. Erre példák a Balassi monográfiák, amelyekről a dolgozat zárásaként teszek említést.

¹²³ MTA KK MS 5563/ 121—138.

¹²⁴ A kutatás alatt ismerkedtem meg Eckhardt Máriával, Eckhardt Sándor lányával, akivel azóta is kapcsolatban vagyok. Eckhardt Mária számolt be a családi házuk lebombázásáról, édesapja munkatáborba történő elhurcolásáról, valamint az akkor kialakult betegségéről.

6.2. A Balassi monográfiák: Balassi Bálint, Az ismeretlen Balassi Bálint, Az Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből

Balassi Bálint elvesztette benne legodaadóbb, legsokoldalúbb kutatóját, a magyar irodalomtudomány pedig a filológia egyik legkiválóbb tudósát”¹²⁵ – írja Klaniczay Tibor Eckhardt Sándor nekrológjában.

Eckhardt Sándor Balassival kapcsolatos írásai közül elsősorban a fejezetcímekben is említett, három nagymonográfiáit szokták kiemelni, valamint a szerző számára már csak posztumusz tanulmánykötetként megjelent könyvet.¹²⁶ Sajnos meghaladná a monográfiák értelmezése a dolgozat kereteit ezért írásomat csupán kötetekből levonható tanulságok rögzítésére korlátozom kiemelve, hogy az eckhardti kutatások miben és mennyire tekinthetők novumnak.

Abban újak a Balassi monográfiák, hogy a kötetekben Eckhardt az életút és a mű összefüggéseit kereste és nem korlátozta műelemzésekre és hermeneutika kontextusokra. Abban más Eckhardt Sándor kutatása, hogy alapvetően a korszellem és az individuum lélektani motiváltságát vizsgálja az írói teljesítményre vonatkozóan. Eckhardt tehát Balassi Bálint életrajza megírásának legmodernebb és legtágabb formáját végezte el, úgy, hogy határokat húzott a belső ellentmondásokkal terhelt életműben, amelyet hiteles forrásokkal igazolt és támasztott alá.¹²⁷

Eckhardtnál a végbeliek élete fontos viszonyítási pont Szekfűhöz, hiszen mint írja. „*Szekfű Gyula a végbeliek életében látja megvalósulni a nagy magyar élet egységét, melynek hiánya korábban a mohácsi katasztrófát előidézte. A nagy bajban együtt élt a végekre szorult főúr, nemes és jobbágy: a török elleni mindennapos hadakozás, az állandó veszedelem összekovácsolta a magyarságot.*”¹²⁸ Sőt ez a viszonyrendszer fordítva is igaz, hiszen Eckhardt Balassiját Szekfű is elővette.¹²⁹

Rendkívül érdekes az Eckhardt-Szekfű kapcsolatot és szellemi párbeszéd a szellemtörténet kontextusában a Balassiról szóló monográfiák környezetében. Úgy gondolom, hogy a fentieket meghaladó összefüggéseket tárhatok fel, hiszen az Eckhardt-Szekfű nexus az Egyetemi Könyvtárban található dokumentumok alapján jól rekonstruálható, valamint a Balassival kapcsolatos összes kéziratot és dokumentumot az Eckhardt család részemre bocsátotta.

¹²⁵ in: KLANICZAY TIBOR: Eckhardt Sándor, Irod.tört.Közl. 1969. 4.szám. 518.

¹²⁶ ECKHARDT SÁNDOR: Balassi-tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

¹²⁷ FÁBIÁN ISTVÁN: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. in: Irodalomtörténet, Szerk. Fábán István. 1942. 31. évf. 1. szám, 96—99.

¹²⁸ in: ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint. Franklin Társulat, Budapest, 1941. 69.

¹²⁹ SZEKFŰ GYULA: Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. in: Századok, 1945—1946.

7. Összegzés

Eckhardt Sándor személyében egy olyan tudós nagyságát tisztetem, aki a nemzeti emlékezetben alig-alig él. Személyét mintha elfelejtették volna, tiszteletére több mint harminc éve rendeztek konferenciát, emlékülést.¹³⁰ Talán egyedül szótárai azok, amelyek máig éltetik a tudományos nagyságát. Ezzel ellentétben Eckhardt életművében nemcsak egy kitaposatlan lehetőséget, de számos kockázatot is találtam a hároméves kutatás alatt, hiszen munkásságának feltárása és rekonstruálása megannyi kihívást jelentett és jelent.

A dolgozatban Eckhardt Sándor szintézisteremtésnek útját igyekeztem feltárni kezdve a fiatal „pozitivistá eszű” szerzővel, aki a második világháború kitörése előtt megteremtette a magyar szellemtörténet egyik legnagyobb volumenű szintézisét, azaz *A francia szellemet*. A szintézisteremtés bemutatáshoz alapvetően egy kronológiailag is helytálló szakaszolást alkalmaztam, amelynek legelső etapját jelentette az a bizonyos Zolnai Bélához címzett levél, amely kijelölte az írás legtagabb narratíváját. Ebben a tág keretben, kerültek ismertetésre a szellemtörténettel kapcsolatos „dilemmák”, majd magát a történetírói irányzatot mutattam be, kiemelve a legfontosabb következtetéseket. Ezek közül talán a legfontosabbak azok a hatások, amely Dilthey, Thienemann Tivadar és Zolnai Béla nevével hozható összefüggésbe.

A szintézis értelmezése előtt *A francia szellem* legfontosabb előzményeit kívántam megnevezni. Ilyen értelemben elmondható, hogy a mű messze nem előzmény nélküli, hiszen számos elemről már a minervás időkben lehetett olvasni. Ezenfelül a Minerva más aspektusból is hangsúlyos, hiszen, mint kiderült, itt már nem lehet számolni a pozitivistá fiatal tudóssal.

Arra a kérdésre, hogy mikor lehetett Eckhardtot pozitivistának nevezni vagy, hogy mennyiben hatott rá korábbi a történetírói irányzat nem adható egyértelmű válasz. Az viszont cáfolhatatlan, hogy mikor szakított végleg az irányzattal: meglátásom szerint erre adott választ Pintér-Eckhardt polémia.

A szellemtörténeti szintézis előzményeiként lehet hivatkozni *A francia forradalom eszméi Magyarországon* és *A francia nemzet missziós és a francia irodalom* című munkákra, hiszen mind a két mű olyan szellemtörténeti elemeket tartalmaz, valamint tükrözik azt a szerkezeti elgondolást, amely *A francia szellemben* csúcsosodott ki. Utóbbi művet alapvetően három szempontból ismertettem: a recepciótörténeten és a szerkezeten túl szóba került a francia

¹³⁰ lásd: Emlékezés Eckhardt Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából. in: Filológiai Közöny. XXXVIII. évfolyam, 1992. 1–2. szám

szellem legkomplexebb eleme, a francia öntudat. Az elemzésben kiemelt szellemtörténeti „jegyek” pedig azt támasztják alá, hogy valóban a hazai szellemtörténet egyik legnagyobb művéről van szó. Úgy gondolom, hogy dolgozatom jelentősége ebben áll, hiszen a szellemtörténet jegyében korábban még senkisémet rekonstruálta Eckhardt Sándor életútját a művein keresztül.

Főleg a „horizont váltás” miatt került említésre a francia kultúra dominanciájának a megszűnése, amely életrajzi adatok ismereteiben talán nehezen is érthető. Ugyanakkor a Balassi monográfiák és a fent már hivatkozott Szekfű Gyulával való szellemi párhuzam mindenképp egy következő kutatás tárgyát jelentik, ahogy a külföldi, elsősorban francia szerzők, Eckhardtra tett hatásainak rekonstruálása is.

A dolgozatot a szellemtörténet német képviselőjének egy könyvéből vett idézetével zárom: *„a szellemtudományok ama céljait, hogy a történelem - társadalmi valóságban az egyedit, az individuálist megragadják, az annak alakításában hatékony egyformaságokat megismerjék, továbbalakításának céljait és szabályait megállapítsák, csak a gondolkodás műfogásainak segítségével, elemzés és absztrakció útján lehet elérni.”*¹³¹ Úgy gondolom, hogy Eckhardt Sándor írásművészete egyértelműen tükrözi ezt az álláspontot.

¹³¹ DILTHEY, WILHELM: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban: *Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 111.

8. Bibliográfia

Kézirattári források

MTAKK MS 4158/276—278.

MTAKK MS 5563/ 121—138.

MTAKK MS 5982/119.

MTAKK MS. 4123/106

Felhasznált irodalom

A francia forradalom eszméi Magyarországon. in: Athenaeum. Szerk.: KORNIS GYULA. 1925. 11. köt.

A magyar irodalom története 6. A magyar irodalom története a két világháború között (1919—1945). szerk.: SÖTÉR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

ALSZEGHY ZSOLT: Titkári jelentés. in: Irodalomtörténet, 1934. 23. évf. 53—59. szám

CSÁSZÁR ERNŐ: Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei fellépéséig. in: Egyetemes Filológiai Közlöny, 1909. XXXIII.évf.

DILTHEY, WILHELM: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban: *Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.

DÓCZY JENŐ: Irodalmi tudóskodás és művészkedés. In: *Magyarság*, 1928. 9. évf. 147. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A Contrat Social. in: *Minerva*, 1923. 2. évf. 6—10. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A fiatal Magyarország. *Magyar Szemle*, 1932. 14. kötet 1—4. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.

ECKHARDT SÁNDOR: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1931.

ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. in: *Pannonhalmi Szemle*. 1938. XIII. évf. 5. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A francia szellem. *Magyar Szemle Társaság*, Budapest, 1938.

ECKHARDT SÁNDOR: A három nemzedék és a hiányzó negyedik. in: *Katolikus Szemle*, 1934. 6. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A magyar nyelv válsága. in: *Magyar Szemle*, 1928. 2. kötet. 1—4. szám

ECKHARDT SÁNDOR: A magyar romantika. in: *Magyar Szemle*, 1930. 10. kötet 9—12. szám

ECKHARDT SÁNDOR: Az új Franciaország irodalmi úttörői. in: *Napkelet*. 1926. 4. évf. 2.szám

ECKHARDT SÁNDOR: Balassi Bálint. Franklin Társulat, Budapest, 1941.

ECKHARDT SÁNDOR: Egy elzúllott francia és a magyar Akadémia. *Nyugat*, 1914. 13. szám

ECKHARDT SÁNDOR: Magyar rózsakeresztesek. in: *Minerva*, 1922. 1. évf. 4—7 szám

ELEK OSZKÁR: A francia szellem. in: *Budapesti Szemle*. 1939. 252. kötet, 734—736. szám

- Emlékezés Eckhardt Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából. in: Filológiai Közlöny. XXXVIII. évfolyam, 1992. 1–2. szám
- ERŐS VILMOS: Modern historiográfia: *Az újkori történetírás egy története*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015.
- ERŐS VILMOS: A magyar szellemtörténet. in: Aetas, 2002. 17. évf. 2—3. szám
- ERŐS VILMOS: A szellemtörténet. in: Valóság, 2008. 51. évf. 5. szám
- ERŐS VILMOS: Látomás és indulat a szekfűlőgiában (*Válasz Miskolczy Ambrusnak*). in: Aetas, 2004. 19. évf. 3—4. szám
- FÁBIÁN ISTVÁN: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. in: Irodalomtörténet, Szerk. Fábrián István. 1942. 31. évf. 1. szám
- FRIED ISTVÁN: A szláv irodalmak és a magyar irodalom. A regionális szintézis. in: Irodalomtörténet, szerk.: Nagy Péter 1992. 23/73. évf.
- Fried István: Kelet- és Közép-Európa között. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- GÁL ISTVÁN: A virtuális Középeurópa. in: Apollo I. 1934. dec. 80.
- GÁLDI LÁSZLÓ: Balassi Bálint in: Budapesti Szemle. 1942, 263 kötet, 779. szám
- GARAI IMRE: A tanári elitképzés műhelye. *A Bárány Eötvös József Collégium története 1895-1950*. ELTE Eötvös József Collégium, Budapest, 2016.
- GOGOLÁK LAJOS: Eckhardt Sándor. A francia szellem. in: Magyar Nemzet 1938. 1. évf. 1—6. szám
- H. LUKÁCS BORBÁLA: Szellemtörténet és irodalomtudomány. *Vázlatok a Minerva köréből*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.
- HANÁK TIBOR: Az elfelejtett reneszánsz. *A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében*. Göncöl Kiadó. Budapest, 1993.
- Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: RING ÉVA. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 16—18.
- HÓMAN BÁLINT: A magyar történetírás új útjai. Magyar Szemle Kiadása, 1931.
- HORVÁTH VERONIKA: A Minerva Társaság története. in: Irodalomtörténeti Közlemények. 1986. 90. évf. 3. füz.
- HUBER KÁLMÁNNÉ: A Minerva folyóirat története és repertórium: 1922—1944. Pannónia Könyvek. Pécs, 1989.
- IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet utóhullámai és következményei. in: Alföld. 2011. 62. évf. 1. szám
- IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei: *Barta János pályája és a szellemtörténet*. Pannónia Könyvek, Pécs, 2011.
- IMRE LÁSZLÓ: Szellemtörténet és nemzeti önszemlélet. Akadémiai Székhelyadó, Budapest, 2013.
- JACQUES REVEL: Idegen tükörben. Eckhardt Sándor ma. in: BUKSZ, 1998. 10 évf. 1. szám
- JOÓ TIBOR: Eckhardt Sándor. A francia szellem. in: Protestáns Szemle 1938. XLVII. évf. 9—10. szám
- KLANICZAY TIBOR: Eckhardt Sándor, Irod.tört.Közl. 1969. 4. szám.
- KOREK VALÉRIA: Problematika és tartalmi átalakulások az újabb történetfilozófiában. in: Athenaeum, 1928. 14. kötet 3—4. szám
- KORNER VERONIKA JÚLIA: Irodalmi program és annak „felülírása” -a Minerva folyóirat. in: Helikon, 2008. 54. évf. 2—3. szám
- KORNIS GYULA: Dilthey történetelmélete. in: Történeti szemle, 1912. 1. évf.

- KOROMPAY H. JÁNOS: Eckhardt Sándor és Horváth János levelezése. in: Filológiai Közöny. XXXVIII.ÉVF. 1992. 1—2. szám.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A fordulat jele. *Pozitivizmus és szellemtörténet*. in: Literatura, MTA Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1990. 16. évf. 1. szám
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A megértés fordulatai a modernség küszöbén, pozitivizmus és szellemtörténet. in: ua.: Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2000.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Az egyéniség az olvasás horizontváltásában. *Vonások Barta János szellemi "arcképéről"*. in: Alföld, 1998. 49.évf. 6. szám
- LÁNCZI ANDRÁS: Álomhüvelyezés. *A magyar szellemtudományok a két világháború között*. in: Világosság, 1998. 39. évf. 3. szám
- MISKOLCZY AMBRUS: A múlt megszéldítése. *Eszmetörténet és historiográfia határán*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2014.
- MISKOLCZY AMBRUS: Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001.
- PINTÉR JENŐ: A magyar irodalom története. in: Protestáns Szemle, 1910. 22 évf. I-X. füz.
- PINTÉR JENŐ: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. in: Irodalomtörténet, Szerk. Pintér Jenő. 1918. 7.évf.
- PINTÉR JENŐ: Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában. in: Irodalomtörténet, szerk.: Pintér Jenő. 1928. 17. évf.
- PINTÉR JENŐ: Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés 7. *A magyar irodalom a 19. sz. utolsó harmadában*. Stephaneum nyomda R.T. Budapest, 1934.
- PINTÉR JENŐ: Századunk magyar irodalma. Tudományos rendszerezés 8. *A magyar irodalom a XX. század első harmadában*. Pintér Jenőné vállalatának kiadása. Budapest, 1941.
- POSZLER GYÖRGY: Szerb Antal. Akadémia Kiadó. Budapest, 1973.
- POSZLER: GYÖRGY: Kétségektől a lehetőségekig. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: A pozitivista történet szemlélet a magyar történetírásban I. Akadémiai kiadó. Budapest, 1973.
- RÁCZ LAJOS: A francia forradalom eszméi Magyarországon.in: Protestáns Szemle. Kritikai Szemle. 1925. 34.évf. I—X. füz.
- ROMSICS IGNÁC: Clio bűvöletében. *Magyar történetírás a 19—20. században nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó. Budapest, 2011.
- SCHÖPFLIN ALADÁR: Irodalom és iskola. in: Magyar Szemle, 1928. 3. kötet 5—8.szám
- SOÓS ISTVÁN: Utószó. in: ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.
- SÖTÉR ISTVÁN: A francia szellem. Eckhardt Sándor könyve. in: Magyar Szemle.1938. 33. köt. 5—8.szám
- SZABÓ ISTVÁN: Eckhardt Sándor A francia szellem. Erdélyi Helikon 1938. 11. évf. 1. szám
- SZEKFI GYULA: Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. in: Századok, 1945—1946.
- SZEKFI GYULA: Faji sajátságaink gazdaságtörténeti világításban. in: Minerva, 1922. 1.évf. 4—7. szám
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A történelem diskurzusa. *Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Ráció Kiadó. Budapest, 2021.

THIENEMANN TIVADAR: A pozitivizmus és a magyar történettudományok in: Minerva, 1922. 1. évf. 1—3. szám

THIENEMANN TIVADAR: A pozitivizmus és a magyar történettudományok in: Minerva, 1922. 1. évf. 1—3. szám

THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. in: Minerva. 1927. 6. évf. 4—10. szám

THIENEMANN TIVADAR: Irodalomtörténeti alapfogalmak. in: Minerva. 1927. 6. évf. 1—3 szám

TORDAI ÁNYOS: A magyar irodalom története a legrégibb időktől, Bessenyei György fellépéséig. in: Századok, 1910. XLIV. évf. 1. füz.

VAJDA MIHÁLY GYÖRGY: A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata. in: Helikon, Világirodalmi figyelő. 1962. VIII. évf. 1—4. szám

VÁRKONYI HILDEBRAND: Két monográfia. in: Minerva, 1925. 4. évf. 1—5. szám

WERNER ADOLF: Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei föllépéséig. in: Katolikus Szemle, 1910. 24. kötet 1. szám

ZOLNAI BÉLA: Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról. in: Minerva, 1923. 2. évf. 1—5 szám

ZOLNAI BÉLA: Pintér Jenő a szegedi egyetemen. in: Irodalomtörténet. Szerk. Baros Gyula. 1936. 25. évf.